

Az enyhülés (1953–1956) éveiben a desztalinizáció a keleti blokkot is elérte, de a tervezdalkodás szabályozása és a cenzúra továbbra is mindent meghatározott.

A szocialista átszervezés és koncentráció következtében lassan elhalt a több, mint 110 éve kialakított és folytatott üzleti gyakorlat a könyves szakmában, Lipcse fokozatosan háttérbe szorult, a keleti blokkon belül a varsói könyvvásár is megelőzte, a könyvkiadás terén Nyugaton pedig számos neves kiadó (Rowohlt [Hamburg], Springer [Berlin, Heidelberg], Langenscheidt [Berlin]) működött. A lipcsei bizományos könyvkereskedelem a 60-as és 80-as években hullámvölgyeket és hullámhegyeket élt meg, váltakozva. A Lipcse „könyvváros” elnevezést továbbra is használták propaganda célokra, ám már valós tartalom nélkül, sőt még ilyen feliratú neonreklámokat is terveztek. Németország újraegyesítése után a szocialista tervezdáságot kellett piacgazdasággá átalakítani, a főszereplők a vagyonekezelők és a felhasználók voltak, akik vagy privatizáltak, vagy szanáltak, ők teljesítették be a könyvváros sorát. Lipcse elvesztette vezető pozícióját, 2010-ben a kiadott könyvek számát tekintve a 14. helyen állt, több más város, így München, Berlin, Stuttgart, Frankfurt am Main és Köln mögött. Keiderling konklúziója kiábrándító, ma már semmiképpen nem állítható vissza a könyvváros történetileg kialakult fogalmának használatára. Egyrészt, mert ma már nem rendelkezik a város azzal a logisztikai központ-szereppel, nincs meg a városon belül az az összefüggő városrész, ami ezt lehetővé tette, másrészt a kis és közepes cégeknek nincs lehetősége a logisztikán belül egyenrangúan részt venni. Mindez tehát a történelem része, de Keiderling könyvének mégis pozitív a végkicsengése: Lipcse a könyvvásárt – ha szűkebb keretek között is – de továbbra is megrendezi.

Thomas Keiderling kötete tudományos alappal íródott, gazdagon illusztrált, a szerző minden állítását számadatokkal érzékelteti és hatalmas szakirodalmi ismeretről tesz tanúbizonyságot. A Lipcse könyves múltjára fókuszáló dolgozat azonban számos helyütt ad betekintést más német városok könyvtörténetébe is,

így a kiválasztott város jelentőségét mindvégig történeti kontextusban láttatja. Thomas Keiderling munkája nemcsak rendkívül adatgazdag szakmai kézikönyv, hanem tankönyvként is használható.

RÓZSA MÁRIA

Révész Emese, Kép, sajtó, történelem – Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között, Budapest, Argumentum Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár, 2015, 482 p.

A 19. századi médiaforradalom során a társadalom, a gazdaság és a kultúra jelentős változáson ment keresztül, melyekben jelentős szerepet játszottak az információáramlás új eszközei. A század politikai-társadalmi és kulturális vitáinak színtere, a sajtó ment át a legnagyobb változáson, amit a képek megjelenése okozott. Ezeket a korban a jelen és a múlt legfontosabb közvetítőiként tartották számon. A képes sajtó révén kialakult az a modern képkorszak, melyben a szavak mellett a képeknek is meghatározó szerepük volt. A fotó, a plakát és a képes sajtó ereje együttesen törte át a magas művészet és a populáris kultúra közötti határokat, amit a 19. század legfontosabb eseményei: az urbanizáció, a polgárosodás, a polgári vélemény nyilvánítás szabadsága, a tudás megszerzésének egyre nagyobb lehetősége, az analfabéták számának jelentős csökkenése, az utazás és áruszállítás modernizációja valamint a képtermetelés strukturális átalakulása mind elősegítették.

A legkorábbi szöveg közé illesztett fametszetes ábrák már az 1500-as években kiadott újságlevelekben és rölapokban is megjelentek. Ezeknek elsődleges „feladata” az analfabéták számára való hírközlés volt. Tömeges megjelenésük kezdetei a reformáció vallásháborúinak idejére tehető, és a későbbiekben is főként a hadi eseményekhez kötődtek, mint pl. a török háborúk. A lapokban emellett helyet kaptak pl. a különféle aktuális közéleti eseményekkel kapcsolatos, valamint csatajeleneteket, gyilkosságokat és udvari ceremóniakat megörökítő ábrázolások, vagy éppen természeti katasztrófák és démoni események illusztrációi. Példányszámuk már a 16. század elején elérte a több ezret,

így ezek az újságlevelek a tömegkommunikáció legkorábbi képes nyomtatott médiumai.

A 18. században Nyugat-Európában – főként az angol, német és francia területeken – a sajtó legfontosabb feladata a friss közéleti hírek és a mindennapi életben hasznos tudás közvetítése volt. A képes folyóiratok azonban ekkor még csak egy szűkebb értelmiségi réteg számára voltak hozzáférhetőek, a nyomtatványok tömeges terjedésének kezdetei a francia forradalmat követő időkre tehetőek. Az enciklopédiai mozgalomnak köszönhetően az olvasók száma egyre növekedett és egyre fontosabbakká váltak az ismeretterjesztő és szórakoztató sajtótermékek. Ennek eredményeként született meg Angliában a magazin műfaja, amelynek első képviselője a képmellékleteket is tartalmazó, 1731-ben megjelent *Gentlemen's Magazine* volt. A század második felétől kezdve egyre több nő is kezébe vette ezeket a magazinokat. Az ő igényeik kielégítésére szolgáltak a lapokban található fikciós irodalmi művek és divattanácsok.

A század végén Magyarországon is megfigyelhetők a sajtó iránti igény első jelei. Ez a folyamat egybeesett a nemesi rendi társadalmat felváltó polgári társadalom kialakulásával. A magyar nyelvű hírlapirodalom megjelenése szükségszerűen magával hozta a képes mellékletek megjelentetésének igényét is. Ennek hátterében a nemzeti irodalom bécsi és pozsonyi nemesi értelmiség által szorgalmazott megteremtésének kísérlete állt. A korai magyar hírlapirodalom mintaképei a legnépszerűbb európai kulturális és ismeretterjesztő folyóiratok voltak. A hazai folyóirat-illusztráció kezdetei 1781-re, a pozsonyi *Ungrisches Magazin* első megjelenésének idejére datálhatók.

Az 1820-as évektől kezdődően a kiépülő kulturális intézményrendszer lehetőséget biztosított a művelődéshez való széleskörű hozzáférésre, így az ezek iránt fogékony közönség száma egyre gyarapodott. A sajtó egyike volt azon legfontosabb kulcsszereplőknek, amelyek az új, polgári értékrendet voltak hivatottak közvetíteni. A hazai almanachok, mint pl. az *Aurora* vagy a *Hébe*, egyre több színvonalas, hazai témájú metszetet közöltek.

Ebben az időben a magyar képes sajtó is

gyökeresen megváltozott: a mennyiségi és minőségi változások mellett megjelent a divatlap, az élclap, a filléres magazin és az enciklopédikus képeslap műfaja. Az új laptípusok első hazai képviselőjeként a német nyelven megjelent *Der Spiegel*t ismerjük. Ennek elsősorban német nyelvű konkurensei voltak, hiszen a folyóiratok olvasóinak jelentős többsége ebben az időben német nyelven beszélt. A lapok nem támaszkodhattak mecénásokra, így a szerkesztők csak közönségük hűségében bízhattak, amit elsősorban színezett mellékleteikkel kívántak elérni.

A műben tárgyalt 1850–1870 közötti időszak a képes sajtó első virágkorának tekinthető, amely a politikai, társadalmi és gazdasági változások következtében élesen elkülönül a reformkori sajtó kezdeteitől és a századvégi sajtóorgánumoktól. Az illusztrált sajtó által elindított modernizációs folyamat eredményeként az országban zajló események a nagyközönség egyre szélesebb köre számára váltak érthetővé. A nemzeti autonómia helyreállítására tett kísérletek és a társadalom fokozott érdeklődése a történelemformáló események – pl. az 1848/49-es forradalom és szabadságharc vagy a kiegyezés – iránt, jelentős mértékben befolyásolták a hazai sajtó képkinálatát.

A 19. század társadalomformáló eseményeivel párhuzamosan megjelenő új laptípusok óriási mennyiségben közöltek különféle divatképeket. Ezek a termékek – melyek sarokkövei a különböző enciklopédikus, aktuális képes hetilapok és a családi magazinok – népszerűségüket alacsony áruknak köszönhették. Közkeletveltségüket jelezte továbbá, hogy a szélesebb olvasóközönségnek szánt néplapok gyakorta közölték a képes sajtóban található illusztrációkat saját lapszámaikban. Ez az eseménysor a hazai nyomdaipar fellendülését is elősegítette: a technikailag képzett metszők és rajzoló megjelenése hozzájárult a képes sajtó tömegessé váló előállításához és terjesztéséhez. Az új orgánum térhódítása az üzleti és a közösségi érdekek szempontjából egyaránt korszakalkotó változást jelentett a magyar sajtó történetében.

Az 1830–1840-es években – bár egyre több sajtótermék közül nívós képmellékleteket – a „képes” jelző inkább csak a szöveg közé tör-

delt képeket közlő folyóiratok címében jelent meg. Az ilyen jellegű laptípust a mai sajtótörténet-írás illusztrált, illustrated, illetve illustrée összefoglaló neveken említi. Ebben a korban tehát a „képesújság” elnevezés főként ezekre a lapokra vonatkozott.

A politikai hírlapok iránti kereslet növekedésével párhuzamosan az illusztrált lapok száma csökkent, az irodalmi divatlapok példányszáma ebben az időben csupán néhány ezerre tehető. Ezek a lapok – mint a *Der Ungar*, a *Honderű*, az *Életképek* vagy a *Regélő Pesti Divatlap* – a divatképek mellett már számos életképet, városképet és portrét közöltek. Emellett évente kb. száz illusztrációt küldtek szét olvasóiknak, melynek jelentős része a lapok kiadói által megrendelt ábrázolás volt.

Az 1850-es években bekövetkezett technikai változások eredményeként a kiadók képkínálata mind gazdagabbá vált. A kiadók által rendszerezett képek három főbb csoportba sorolhatók: 1. képmellékletek, 2. szöveg közé törölt képek, 3. jutalomképek. A folyóiratokhoz csatolt körrajzolatú vagy olajnyomatú műlapokat – amelyek ebben a korszakban terjedtek el – eleinte csak évente egy-két alkalommal juttatták el leghűségesebb előfizetőiknek.

A folyóiratok és hetilapok képekkel való gazdagítása azonban nemcsak művészeti szempontból volt fontos a lapvállalkozások számára. Az illusztrációk ebben a korban részét képezték a sajtó piaci stratégiájának is. Ezért a tárgyalt téma elméleti megközelítéseinek és sajtótörténeti háttérének bemutatását követően a szerző a harmadik nagy tematikai egység első részét a piaci és művészeti közeg alapos vizsgálatának szenteli. Véleménye szerint „a sajtókép... korszakunkban gazdaságilag meghatározott ipari produktummá, kommersz árucikké válik.”

A kiadókat az ábrázolások témájának, alkotójának és megjelenítési technikájának kiválasztásakor egyre jobban befolyásolta a lap nyereségessége, éppen aktuális példányszáma, bizonyos esetekben pedig a lap előfizetőinek kulturális összetétele is. Az ilyen jellegű üzleti megfontolásoknak köszönhetően lassanként terjedni kezdtek a folyóiratokban megjelentetett sorozatok és alkalmi képek. Emellett pedig

egy-egy kiadó számos – külföldi folyóiratokban látható – képmellékleletet is közöltek.

Az egyre inkább megerősödő közösségi kultuszok és a kiadói érdekek jól megfértek egymás mellett. Ennek kiváló bizonyítékai pl. a Kazinczy-ünnepségek vagy a Széchenyi halála kapcsán megjelent sajtóillusztrációk, amelyeket Révész Emese több más kompozícióval együtt részletes művészettörténeti elemzésnek vet alá könyve lapjain.

Az újságképek „társadalmi hatóköre” jelentős mértékben kiteljesedett a jutalomképek révén, amelyek kikerültek a sajtóképek addig ismert zárt közegéből. Ezeket a kiadók elsősorban „szobadísznek” vagy faliképnek szánták, ezért gyakran előfordult, hogy a folyóirat mellé díszes keretet is mellékeltek. A képek ennek köszönhetően az ország minden pontján láthatóvá váltak.

A művészeti és piaci környezet vizsgálatának befejeztével a szerző kitér a képsokszorosítás folyamatainak ismertetésére, az elkészült technikai képek felhasználására és társadalmi megítélésére. A képes sajtó 1840-ig tartó korai szakaszában a folyóiratok és hetilapok számonként egy-egy képmellékleletet közöltek. A leginkább elterjedt sokszorosítási forma eleinte a rézmetszet volt, azonban az 1800-as évektől kezdődően ezt a szerepet mindinkább a körrajz (litográfia) vette át. A mély- és síknyomásos technikák együttes alkalmazása a magasnyomású technikával ebben a korban még megoldhatatlan volt, ezért a képeket a szövegtől különállóan, a szöveg nyomtatásakor használt papírral helyett pedig vastagabb papírra nyomtatták.

A szöveg közé törölt képek alkalmazásának xilográfiként ismeretes technikai háttére az 1850-es évekre fejlődik ki. Ennek alkalmazását bizonyos esetekben felváltotta a sajátos technikai megoldás eredményeként született körrajz technikája. Ezek részletes bemutatása rávilágít a korszakban elterjedt képalkotó eljárások folyamatára, melynek eredményeként a korábbiaknál jóval hatásosabb, látványosabb képek és valóságú ábrázolások születtek.

Az egyre színvonalasabb jutalomképek a kiadókat egyre képzetesebb rajzoló- és metszőgárdák foglalkoztatására ösztönözték. Ez

magával hozta a közönség képekkel kapcsolatos kritikusabb és műértőbb reakcióját is. A folyóirat-fejlesztések másik iránya az előállítási árak csökkentését és a példányszámok növelését célozta, ezért a sajtótermékek kiadói lassanként bevezették a fotográfia és az eddig alkalmazott eljárások ötvözeteként létrejött számos új, eredeti képkötői metódus alkalmazását.

A sajtókép karakteréből adódóan a szöveg és képek, illetve képek és képek között is betöltött egyfajta közvetítő jelleget. A sajtókép intermedialis alapkaraktere tehát a szöveg és különféle módokon rögzített kép kölcsönhatását tükrözi. Ennek köszönhetően a sajtókép képi környezete lassanként teret hódított a kalendáriumok és az optikai spektákulumok között.

Mivel a képek többsége a különböző grafikai albumokból és társlapokból származott, ezért a színvonalasabb sajtóban megjelenő válogatott képanyag a képáramlásnak csupán egy állomását jelentette. A kölcsönzött képek jelentős többsége főként az angol, német és francia képeslapokból került a hazai képes újságokba. Ezek között megtalálhatóak voltak az egykorú fotográfiák, illetve a különféle díszalbumok és ponyvák ábrázolásai.

A sajtókép virágkorának idején az ábrázolások jelentős szerepet tölthettek be a „magas művészet” megismertetésében és népszerűsítésében. A sajtóban megjelenő képanyag jelentette az egyre szélesedő közönség számára az aktuális országos eseményekkel kapcsolatos elsődleges forrást. Ennek ékes bizonyítéka a harmadik fejezet által felvonultatott történeti ábrázolások bemutatása, amelyek kiválóan láttatják, hogy az általuk felszínre kerülő tudás hogyan járult hozzá a korszak legfontosabb üzeneteinek közvetítéséhez. Az üzenetek pontos értelmezését a képek alatt található kísérőszövegek segítették. A sajtó ezek kommentálására is lehetőséget biztosít egy önálló irodalmi műfaj, a képmagyarázat megteremtésével. Ennek köszönhetően később ezek a képmagyarázatok elengedhetetlen kísérői lesznek a sajtóban megjelenő illusztrációknak, segítségükkel az ábrázolások a közönség számára sokkal befogadhatóbbakká és értelmezhetőbbekké válnak.

A képes sajtó a mai történeti és kultúratu-

dományi vizsgálódások elengedhetetlen eszköze. A lehetséges vizsgálódások egyik érdekes témája lehet a nemzethez kapcsolódó fogalmak és szimbólumok tárgyalása. Ehhez kíván segítséget nyújtani a kötet negyedik fejezete, amelyben a szerző számos példával alátámasztva megkísérelte bemutatni a sajtóban közölt képanyag nemzeti identitástudatra gyakorolt hatásait, illetve a műltra, jelenre és annak legfontosabb szereplőire vonatkozó közös fogalmak képi megjelenítéseit.

A Bach-korszak ideje alatt Magyarországon egyre több és egyre jobb minőségű képanyag készült a magyar történelem jelesebb eseményeiről. Ennek segítségével kívánták érzékeltetni a nemzeti hősök cselekedeteinek történeti jelentőségét. A mohácsi csata különféle ábrázolásaival kapcsolatos sajtóvita közlése által megfigyelhetővé válik annak folyamata, „hogyan igazították egyes lapok a múlt eseményeit saját olvasóközönségük elvárásaihoz”.

A szerző kitér a folyóiratok, hetilapok népeletképeinek elemzésére is. Alapos és körültekintő vizsgálata rámutat arra, milyen verbális és vizuális sztereotípiák segítségével kívánta láttatni a sajtót működtető kiadói társadalom a vidéki élet jeleneteit a városi lakossággal. A cigányság és a betyárok életének bemutatása jó példája az említett vizuális elképzelések megszületési mechanizmusának és annak, hogy a populáris népeletképek hogyan váltak a nemzeti karakterről alkotott vélemények fontos alkotóelemeivé.

A korszak legelterjedtebb képtípusa a portré, amely a nyilvános közélet kialakulásának és megerősítésének, illetve a hétköznapi emberek megismertetésének legfontosabb kulcsa. A közszereplőkről készült képek ekkoriban még valamiféle kollektív eszménykép kialakítására voltak hivatottak. A legtöbb ilyen jellegű ábrázolást ebben a korszakban főként a képeslapok grafikai arcképcsarnokaiban láthatjuk, amelyek szorosan kapcsolódtak a sajtóban közölt portrégalériákhoz is.

Ezt követően a sajtókép és a közösségi kultusz kapcsolatának tárgyalására tevődik át a hangsúly. Az 1859-es Kazinczy-centenárium

idején a sajtóképek már kulcsszerepet játszottak az eseményekről való tudósításban. A korábban említett portrék és aktuális allegóriák „kvázi-ikonokként” szerepelnek a lapok hasábjain. A Széchenyi-ikonográfia pedig azt mutatja be, hogyan nyert teret a populáris képalkotás a „hiteles kép” hiányában.

A negyedik fejezet záró szakaszában az aktuális eseményképet veszi górcső alá Révész Emese munkája. A képeslapok rajzolója a hiteles eseményeket rendkívüli művésziességgel igyekeztek papírra vetni. Ezáltal egy olyan hibrid képi műfajt hoztak létre, amely képileg hitelesen közvetítette a világ történéseit és ezek hétköznapi emberek számára is érthető összefoglalását.

A képes sajtó témájának részleteit számos tudományterület boncolgatta az évek során; átfogó elemzésére elsőként Révész Emese vállalkozott. Művének jelentős részét képezi 2008-ban sikeresen megvédett doktori értekezése, amely behatóan foglalkozik a jelen műben tárgyalt korszak illusztrált sajtójával. Alapos, minden részletre kiterjedő kutatásait kiválóan egészíti ki a kötet gazdag képanyaga, illetve a részletes lapalji jegyzetek és mutatók. Azonban a kötet majd’ minden oldalán észlelhető jelentős mennyiségű nyomdai elütés, a szöveg értelmezését megnehezítő szóhiányok vagy az éppen feleslegesen betoldott szavak, illetve a pontatlan névelőhasználat igencsak befolyásolják a mű élvezhetőségét.

BALIGA VIOLETTA LILLA

Le château de Villebon en 1642, Inventaire après le décès de Maximilien de Béthune, duc de Sully, Édité par Bernard Barbiche, Paris, 2017, Comité des travaux historiques et scientifiques (Collection de documents inédits sur l'histoire de France, série in-8°, vol. 75.), 2017, 199 p.

Lucien Febvre klasszikus tanulmánya (*Ce qu'on peut trouver dans une série d'inventaires mobiliers*, Annales d'histoire sociale, 13[1941], 41–54.) is már egy történetírói gyakorlatot összegezett a második világháború első éveiben, hiszen a hagyatéki összeírások kutatása ekkor

ra már komoly eredményeket hozott. Többek közt „A mindennapok története” (*Histoire de la vie quotidienne*) historiográfiai műfaj is reneszánszát élte. Az *Annales* utolsó generációjához tartozó történész azonban újra ráirányította a figyelmet a dokumentum típus fontosságára, hangsúlyozottan is kiemelve a könyv-, könyvtár-, és olvasmánytörténeti hasznosítás lehetőségeit. Könyvtárnyi a nyomtatásban megjelent európai hagyatéki összeírások mennyisége, és komoly módszertani tanulmányok is születtek az elemzés lehetőségeiről. (Ez az *Annales*-szemlélet – román közvetítéssel? – hatott Jakó Zsigmondra is, akinek 1957-ben megjelent írása indította el a hasonló, szervezett kutatásokat Magyarországon is (*Az otthon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron, Szempontok reneszánsz kori művelődésünk kutatásához = Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Bukarest, Tudományos Könyvkiadó, 1957, 361–393.).

Bernard Barbiche, az *École nationale des chartes* történész professzora számos forráscsoport kiadását végezte el pályafutása során. *Maximilien de Béthune, duc de Sully* (1559–1641) Barbiche professzor életművének központi alakja. Sully, az államférfi, a diplomata, a hadmérnök, IV. Henrik francia király egyik fő embere, közismert volt a korabeli Európában, és több monográfia született életművéről – Henri Carré (1932, 1980) és Marie-Madeleine Martin (1959) után éppen a Barbiche házaspár is írt egyet (Bernard Barbiche, Ségolène de Davinville-Barbiche, *Sully, L'homme et ses fidèles*, Paris, Fayard, 1997). A mostani szövegkiadást egy terjedelmes tanulmánnyal is bevezette, amelyben részletesen elemzi az elhunyt miniszter anyagi állapotát, vagyonának összetételét, a család helyzetét, és röviden Sully könyvtárát is bemutatja (16–18. oldal). A könyvtár elemzését már korábban elvégezte egy konferencia előadásban (Bernard Barbiche, *La bibliothèque de Sully à Villebon = Sully, Le ministre et le mécène, Colloque au Lycée Henri IV, Paris, 23-24 novembre 2012*, Textes réunis par Gilbert Schrenck, Cécile Huchard, Marie-Dominique Legrand, Niort, Association des Amis d'Agrippa d'Aubigné, 2014, 217–227.).